

(noeste arbeid)

Ik heb gehuild

ik kon het niet helpen maar ik huilde toen we aankwamen
en de aarde zagen die we moesten gaan bewerken

heilige Maria moeder van God

dagen waren we onderweg geweest, eerst de Seine af, dan de Saône, dan de Rhône, op boten plat als een hand, met paarden ervoor die geen haast hadden, neem dat van mij aan, en als we stilhielden bij de sluizen vraten de mannen zich gauw vol in de herbergen terwijl wij arme vrouwen van het oponthoud gebruikmaakten om schoon goed aan te trekken en de billen van onze kinderen af te veegen, dagen, zeg ik, tot we eindelijk de zee zagen, de zee die met haar verblindende licht als een wapperende vlag boven de haven van Marseille uitstak

heilige Maria moeder van God

in een lazaret werden we gestopt, onnozele migranten die we waren, en daar zaten we met zijn vijfhonderden, met zijn vijfhonderden zochten we het fregat de *Labrador*, dat niet in de haven lag en nog dik een week op zich zou laten wachten, met zijn vijfhonderden verdreven we ons ongeduld door de straten van Marseille af te struinen, aan de tafels van de terrassen te gaan zitten die door de mistral waren leeggeveegd en onze neus tegen de ruiten van de boetieken te drukken, tot we hoorden dat de boot was aangekomen en we eindelijk aan boord konden met onze koffers, een berg meubels en een hele kramerij

heilige Maria moeder van God

dagen en nachten duurde de oversteek op die *Labrador*, die

schommelde als een notendop, al die tijd hielden we onze buik vast en braakten we onze hele maaginhoud uit, tot we voet op Algerijnse bodem zetten en de mooie woorden hoorden van een commandant

‘Weest u ervan verzekerd, beste lieden hier bijeen, dat de leiders van de Republiek over u zullen waken als een vader over zijn kroost. Dag en nacht, onder alle omstandigheden, zullen ze er zijn om u te helpen. Wat er ook gebeurt, wanhoopt u nooit aan de leiders van de Republiek. Zij houden hun ogen wijd open, hun oren gespitst voor als u ook maar iets te klagen hebt en ze zullen alles – maar dan ook alles! – doen om te zorgen dat ieders noeste arbeid naar rato wordt beloond. Want u bent de kracht, het verstand en het nieuwe, bruisende bloed dat Frankrijk nodig heeft op deze barbaarse gronden. En die kracht, dat verstand en dat nieuwe bloed zijn van ongekende waarde’

de mooie, de ontroerende woorden die zoals dat hoort door tromgeroffel en applaus werden gevolgd

‘Leve Frankrijk! Leve Frankrijk!’

waarna we in twee groepen werden opgesplitst om zo snel mogelijk naar twee door een paar ellendige ambtenaren blind ingetekende boerenkolonies te kunnen, eindelijk vertrokken we uit Bône, op munitiekarren van het leger, over een weg, wat zeg ik! een vaag pad door de velden en het steengruis, onder de duistere blik van vuile kinderen en vrouwen die hun lage lusten onder schreeuwerige lompen verhulden

‘Niet kijken, Caro’

en ik drukte mijn handen tegen de ogen van mijn kinderen uit angst dat een van die harpijen hen zou beheksen

‘Maar mama, we willen het zien’

‘Die tijd komt nog wel’

terwijl graatmagere honden de laatste armetierige haren op hun rug overeind zetten, hun rotte tanden lieten zien en begonnen te blaffen toen ze de azijnlucht van de soldaten opsnoeven

en zo de hele dag door, tot onze kapitein hoog op zijn paard een arm boven zijn hoofd hief en riep

‘Halt!’

het werd avond, de stille hemel kleurde donker aan de randen en de horizon achter onze colonne zag zwart van de wolken die voor elkaar langs schoven en over elkaar heen klommen om die mensen die daar uit het niets waren komen aanzetten te kunnen zien, het werd avond maar er was nog licht en in dat zieltogende licht zagen we zeker vijf, zes rijen leger tenten en we begrepen dat we onder het doek van die tenten zouden moeten leven

hoe lang heilige Maria? hoe lang?

zouden moeten schuilen voor de zon, voor de regen en de woest grommende wind, in plaats van onder het geruststellende dak van de huizen die de leiders van de Republiek ons hadden beloofd en die op een dag, och, een dezer dagen, daar konden we van opan, zouden worden gebouwd, maar wat wou dat zeggen een dezer dagen? wat wou dat zeggen? wisten we niet dat dagen, weken en maanden van geen betekenis waren in dit ellendige Afrika?

we moesten de tent delen met een andere familie, mensen uit Aubervilliers die net zo afgemat waren als onze familie maar zijn kon, Henri, ikzelf en onze drie kinderen, mijn zus Rosette en haar man Louis, die voortdurend hoestte omdat hij zwakke longen had en het stof onderweg hem geen goed had gedaan

samen verorberden we de rantsoenen die we van de soldaten kregen, er waren vuren gemaakt langs de randen van het kamp en gewapende wachters zouden zorgen dat we rustig konden slapen tot het ochtend werd, had de kapitein ons beloofd

‘Wat zouden we te vrezen kunnen hebben, kapitein?’

‘Alles, vrienden, alles wat sluipt, kruipt en gromt, van roversbendes tot hoornadders en de welig tierende woestijnleeuw aan toe’

Onontkoombaar rauw

Nawoord van de vertaler

Tussen 2008 en 2015 schreef Mathieu Belezi drie romans over de Franse overheersing in Algerije en de onafhankelijkheids-oorlog van 1954 tot 1962. Toch was hij nog niet klaar met het onderwerp. Het trof hem dat er nauwelijks romans bestonden over de verovering van Algerije in 1830 en de jaren daarna. Zelfs het historisch onderzoek naar die periode was schaars. Wat wel voorhanden bleek waren brieven en dagboekantekeningen van militairen en kolonisten uit die tijd, met details over de overtocht, de ontberingen en ook over de gruweldaden die de militairen begingen en waarover ze openhartig schreven. ‘Die periode was zo gewelddadig,’ zegt Belezi in een interview, ‘dat ik niets wilde verzinnen. Ik heb alleen maar geput uit wat is overgeleverd.’

Dankzij die werkwijze vallen de gebeurtenissen in *Aarde en zon te lijf* vrij nauwkeurig te dateren. Als blijkt dat de soldaten uit de *bloedbad*-hoofdstukken sinds hun landing in Sidi-Ferruch al vijftien jaar plunderend door het land trekken, doet dat vermoeden dat ze deel uitmaakten van de vloot van 670 schepen die daar in juni 1830 aankwam. Officieel was het een strafexpeditie omdat de dei, de heerser van Algerije, de Franse consul had beledigd, maar waarschijnlijk werd die belediging veeleer gebruikt als excuus om met een grote militaire actie de naam van de Bourbons op te vizelen. De vijftien jaar die op de landing volgen worden door de soldaat in de roman kort samengevat met een lijstje van belangrijke etappes in de Franse verovering: ‘Staouéli, Fort-l’Empereur, Mascara, Constantine...’ en ten slotte ‘de grot-

ten van Dahra'. Dat gaat over juni 1845, toen onder leiding van Aimable Péliissier bijna alle leden van een stam die het Dahra-massief waren ingevlucht om het leven kwamen door de rook van de vuren die voor de grotten waren aangestoken. De tactiek van het uitroken werd in die jaren vaker gebruikt door het koloniale leger, en zelfs aangemoedigd door bevelhebber Bugeaud.

De soldaat noemt ook de inname van de smala, het tentenkamp, van Abd el-Kader, een belangrijke leider van het Algerijnse verzet in die tijd. Met een guerillaleger van tienduizend man weet hij de Franse opmars vanaf 1832 te remmen, maar dan wordt er een nieuwe Franse bevelhebber aangesteld: Thomas Robert Bugeaud, die onder Napoleon in Spanje had gevochten en daar de guerillaoorlog had leren kennen. Zijn strategisch beginsel luidde dat hij niet tegen een vijandig leger vocht, maar tegen een vijandig volk. Ook wist Bugeaud dat guerillastrijders hun kracht ontleenden aan hun beweeglijkheid. Daarom werd het Franse leger ingedeeld in mobiele colonnes, die snelle, bloedige razzia's uitvoerden, precies zoals de soldaten in *Aarde en zon te lijf* doen. Zelfs het lied dat Belezi hen laat zingen komt uit de overleveringen.

De *bloedbad*-hoofdstukken spelen zich dus vermoedelijk af in de tweede helft van de jaren veertig van de negentiende eeuw, en dat geldt ook voor de hoofdstukken over Séraphine. Al in de eerste jaren van de Franse verovering komen er kolonisten mee, maar vanaf omstreeks 1848 wordt vestiging in Algerije doelbewust door de Franse regering gestimuleerd. Voor aspirant-kolonisten wordt dan de overtocht betaald en ook in onderdak, voedsel en landbouwgrond zou de overheid voorzien. Vooral arme mensen worden verleid met een rooskleurig toekomstbeeld in een paradijselijk land, maar de gruwelen waar Séraphine en haar familie mee te maken krijgen, stemmen beter overeen met wat de daadwerkelijke kolonisten hebben opgetekend.

Er is Belezi weleens gevraagd waarom hij geen derde stem aan het boek heeft toegevoegd, van een Algerijns personage. Zijn antwoord luidde dat hij in zijn eerdere boeken over Algerije juist ruimte heeft willen bieden aan de stem van de Algerijnen, maar zich in *Aarde en zon te lijf* wilde concentreren op 'het Franse probleem'. Het effect van het ontbreken van een Algerijnse stem is misschien zelfs dat de lezer des te beter voelt hoe ongerijmd blind de kolonisten en militairen waren voor de mensen van wie zij het land innamen. Ook Séraphine, het personage dat toch het meeste medeleven oproept, lijkt geen oog voor hen te hebben, zelfs al voelt ze dat ze niet thuishoort in hun land.

In een boek waarin de personages ergens op hun plek zijn 'als een haar in een bord soep' wilde ik als vertaler de tijd- en plaatsgebonden termen die Belezi gebruikt niet te vertrouwd laten klinken, zelfs al zijn ze bij Franse lezers mogelijk iets bekender dan bij Nederlandse. Het gaat dan om woorden als 'maraboet' voor zowel een geestelijk leider als zijn graf, 'fondouk' als alternatief woord voor een karavanserai dat in oudere Nederlandse teksten ook wel werd gebruikt, 'douar' voor wat een dorp van hutten maar ook een tentenkamp kan zijn, en 'oued'. Dat laatste woord wordt vaak vertaald als 'wadi', wat volgens de Van Dale een 'droge rivierbedding in woestijnland' is, terwijl we de 'oueds' in dit boek juist aantreffen op de momenten dat ze niet droogstaan en de rivier zelf wordt bedoeld. Dat leek me zo verwarrend dat ik ervoor heb gekozen 'oued' te laten staan.

Twee woorden hebben me in het bijzonder moeite gekost: 'moricaud' en 'moukère'. Twee racistische termen die heel de Frans-Algerijnse koloniale geschiedenis in zich dragen. Het was lastig dat ik geen vertaling vond die precies dezelfde historische en plaatsgebonden lading had, de termen zijn voor mij bovendien gaan symboliseren hoe diep deze tekst onder de huid kan kruipen, hoe zwaar de vertaling me soms viel. Het is de niets-

ontziende rauwheid van Belezi's tekst waarmee hij 'voelbaar maakt wat geen tien geschiedenisboeken voelbaar maken', zoals de jury van de Prix du Livre Inter het bij de toekenning van de prijs verwoordde. De consequentie daarvan is dat je ook als vertaler soms dingen opschrijft die je liever niet waar zou hebben.

Aarde en zon te lijf is in Frankrijk met zo opvallend veel lof ontvangen dat *The New York Times* een artikel aan het succes heeft gewijd waarin wordt gesuggereerd dat Frankrijk er nu, in 2023, eindelijk klaar voor is dit deel van zijn geschiedenis onder ogen te zien. De personages in Belezi's novelle houden zichzelf voor dat ze Verlichting brengen in een barbaars land dat douar voor douar moet worden 'gepacificeerd'. Belezi zegt daar zelf over: 'in de negentiende eeuw was Europa een gevaar voor de rest van de wereld en daarvoor betalen we nu nog steeds de prijs.' Hij laat er geen misverstand over bestaan dat hij daarom dit boek wilde schrijven, waarvan onmogelijk weg te kijken valt.

GECITEERDE INTERVIEWS EN ARTIKELEN

Makhlouf, Georgia. 'Mathieu Belezi: le roman incandescent de l'enfer colonial'. *L'Orient Littéraire*, 23 augustus 2023.

'Mathieu Belezi, lauréat du Prix du Livre Inter 2023'. Radio-interview met Mathieu Belezi en enkele juryleden van de Prix du Livre Inter op France Inter, 5 juni 2023.

Méheut, Constant. 'A Novelist Writing on Colonization Finds an Audience in France, at Last'. *The New York Times*, 28 augustus 2023.